

Міністерство внутрішніх справ України
Львівський державний університет внутрішніх справ
Центр післядипломної освіти, дистанційного та заочного навчання

Кафедра теорії права, конституційного та приватного права

КЕЙС
заняття на тему 1 «ПРАВА ЛЮДИНИ. ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА.
КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ»

Підвищення кваліфікації (короткострокове – 2 дні)
ПРАЦІВНИКІВ ПІДРОЗДІЛІВ ПРЕВЕНТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Розробник:
завідувач кафедри теорії права,
конституційного та приватного права,
к.ю.н., доцент КУЧЕР Віталій Орестович

Обговорено та затверджено за засіданні кафедри теорії права, конституційного та приватного права, протокол № 4 від 30.11.2021 р.

Львів
2021

ТЕМА
«ПРАВА ЛЮДИНИ. ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА.
КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ»

Годин на тему – 2

Занять – 1

Навчальна мета: систематизувати та поглибити знання про права людини, їх конституційне закріплення та міжнародні стандарти у сфері прав людини.

Міжтематичні зв'язки: організаційно-правові засади в діяльності працівників підрозділів превентивної діяльності; реалізація державної політики у сферах забезпечення публічної безпеки і порядку, безпеки дорожнього руху, організації роботи дозвільної системи, превентивної та профілактичної діяльності, запобігання та припинення насильства в сім'ї.

План лекційного заняття (1 год.)

1. Поняття та розвиток прав людини.
2. Права і свободи людини та громадянина: поняття, ознаки, види та їх закріплення в Конституції України.
3. Верховенство права.
4. Міжнародні стандарти у сфері прав людини: поняття та види.

1. Поняття та розвиток прав людини.

За своєю юридичною природою і системою гарантій права і свободи є ідентичними. Вони окреслюють забезпечувані державою соціальні можливості людини в різноманітних сферах, але термін "свобода" покликаний підкреслити більш широкі можливості індивідуального вибору, не окреслюючи конкретного його результату: "кожен має право на свободу світогляду і віросповідання" (ст. 35 Конституції України); "кожному гарантується право на свободу думки і слова" (ст. 34 Конституції України).

В той час як термін "право" визначає конкретні дії людини (наприклад, право брати участь в управлінні державними справами, право обирати і бути обраним). Проте розмежування між правами і свободами провести важко, оскільки найчастіше всю сферу політичних прав із чітко визначеними правомочностями також іменують "свободами". Розходження в термінології є скоріше традиційним, що склалося ще в XVIII-XIX ст. Права і свободи людини перестали бути об'єктом тільки внутрішньої компетенції держави, а стали смислом усього міжнародного співтовариства, тому виникла необхідність у створенні універсальних міжнародних-правових стандартів, які також є основними правами людини.

Ці основні права відбиті в ряді найважливіших міжнародних-правових актів, які встановили загальнолюдські стандарти прав і інтересів особистості. Відповідно до міжнародного законодавства, всі особи, що мешкають у державі

- учасниці пактів або на яку поширюється юрисдикція цієї держави, отримують можливість користуватися правами, передбаченими пактами, без різниці за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного або соціального походження, майнового, станового або іншого становища. Це зобов'язує всі держави, що приєдналися, привести своє національне законодавство у відповідність із вимогами пактів. Після приєднання створюється правова ситуація, коли міжнародні-правові акти отримують пріоритет над внутрішнім законодавством. Тому громадянин, політичні або громадянські права якого порушені, може звернутися безпосередньо до Комітету з прав людини при ООН, якщо їм вичерпані всі наявні внутрішні засоби правового захисту (ст. 2 Факультативного протоколу № 1 до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права).

Під **основними правами людини варто** розуміти права, які містяться в конституції держави і міжнародно-правових документах по правах людини, зокрема в Хартії з прав людини, а також у Європейській конвенції про захист прав людини й основних свобод 1950 р., Європейській соціальній Хартії 1961 р. Відмежування категорії основних прав людини аж ніяк не означає віднесення інших прав до "другорядних", менш значних, які потребують менших зусиль держави для їх забезпечення. Основні права і свободи є основою правового статусу індивіда, на якій можливо виникнення інших прав, необхідних для нормальної життєдіяльності людини. Тому основні, фундаментальні права, зафіксовані в конституції держави, найважливіших міжнародно-правових актах по правах людини, є правовою базою для похідних, але не менш важливих його прав.

Види прав і свобод людини. У зарубіжній літературі та міжнародно-правових актах існують різні підходи щодо класифікації основних прав і свобод людини та громадянина. Деякі автори встановлюють групу соціально-економічних прав; політичні права та демократичні свободи; рівні права громадян; особисті права і свободи. Інші розглядають систему прав та демократичних свобод як сукупність соціально-економічних, політичних прав та особистих свобод. Існує думка щодо розподілення прав та свобод на чотири групи: 1) соціально-економічні права і свободи; 2) політичні права і свободи; 3) особисті свободи громадян; 4) рівність прав громадян.

Пропонувався розподіл прав громадянина: 1) як трудівника; 2) як громадсько-політичного діяча; 3) як особа. Американські вчені розподіляють права на 5 груп: 1) права громадян, що складають необхідні умови їх життя; 2) політичні права; 3) права, що забезпечують свободу особи; 4) права осіб, що підозрюються та звинувачуються в злочинах, права неповнолітніх тощо; 5) права окремих категорій населення (молоді, жінок, військових, учителів тощо).

Український центр прав людини у своєму звіті про стан справ у галузі прав людини в Україні охарактеризував діяльність по забезпеченню основних прав і свобод людини в Україні за такими напрямками: політичні права і свободи; соціально-економічні права; міжнаціональні відносини; свобода слова; права дитини; політичні партії та громадські організації. Залежно від виду суб'єктів запропоновано розрізняти права людини, права нації, права людства.

Права людини розрізняються за часом виникнення ("покоління прав людини") - права людини та громадянина першого покоління, права другого покоління та третього покоління. З урахуванням міжнародно-правових актів та стандартів, загальнолюдських вимірів та цінностей побудовано розділ II Конституції України "Права, свободи та обов'язки людини і громадянина", у якому основні права та свободи людини і громадянина класифікуються за сферами життєдіяльності: громадянські; політичні; соціально-економічні та культурні права і свободи.

У науці прийнято ділити права і свободи людини на три покоління (цю пропозицію зробив французький правознавець Карел Васак): 1-е покоління - громадянські і політичні права (*liberte*); 2-е - соціально-економічні (*egalite*); 3-е - права колективні або солідарні (*fraternite*).

Перше покоління цивільних і політичних прав бере початок від XVII - XVIII ст., а саме періоду після англійської, американської та французької революцій. Це, в основному, негативні права (свобода від), а не позитивні (право на). Вони гарантуються ст.ст. 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21 Загальної декларації прав людини, і об'єднує їх ідея свободи індивіда, одного чи разом з іншими, від зловживань політичної влади. Це такі права, як, наприклад, право на життя, свободу та особисту недоторканість, свобода від рабства тощо. Перше покоління кваліфікується як система негативних прав, які зобов'язують державу утримуватися від втручання в сфери, що регулюються цими правами.

Друге покоління економічних, соціальних та культурних прав, ідея яких з'являється на початку XIX ст., виникло після соціалістичних революцій. Це скоріше позитивні, ніж негативні права, які вимагають для їх реалізації участі держави. Вони закріплені в ст.ст. 22, 23, 24, 25, 26, 27 Загальної декларації прав людини, прикладами їх можуть бути право на соціальне забезпечення, працю, відпочинок, достатній життєвий рівень тощо. Деякі з них не можуть бути однозначно віднесені до позитивних прав (право на вільний вибір роботи, право створювати професійні спілки і входити до їх складу тощо).

Третє покоління прав розглядається як продукт розвитку національної держави кінця XIX ст. Так, право на самовизначення, яке склалося ще в роки буржуазних революцій, слугувало правовою основою антиколоніальної боротьби народів Азії, Африки і Латинської Америки. Нині виділяють шість солідарних прав. Три з них відображають появу держав третього світу і боротьбу народів за незалежність. Це такі права, як право на політичне, економічне, соціальне і культурне самовизначення; право на економічний та соціальний розвиток, а також право на користування спільним спадком людства. До інших прав третього покоління відносять право на мир, право на здоров'я та безпечне довкілля і право на гуманітарну допомогу.

Якщо права, які відносяться до перших двох поколінь, - це права і свободи, що належать кожному індивіду як такому, то права третього покоління можна назвати правами людини і народів. Так, право на мир, на здорове навколишнє середовище або на соціальний і економічний розвиток

належить як кожній людині, так і кожному народу і, можна сказати, навіть людству в цілому.

Право на самовизначення знайшло своє закріплення в міжнародних договорах (ст. 1 обох Пактів) і розглядається практичними всіма державами і вченими як загальновизнаний принцип міжнародного права. Права третього покоління відрізняються від прав двох попередніх поколінь тим, що перебувають у стадії становлення як юридично обов'язкові норми. Вони містяться тільки в резолюціях міжнародних організацій (наприклад, у Декларації про права народів на мир, проголошеною резолюцією Генеральної Асамблеї ООН у 1984 р. і Декларації про право на розвиток, ухваленою Генеральною Асамблеєю в 1986 р.). Їх положення часто дуже невизначені і тільки поступово відбувається уточнення їх нормативного змісту як прав людини і народів.

2. Права і свободи людини та громадянина: поняття, ознаки, види та їх закріплення в Конституції України

Конституція України декларує правовий характер Української держави. Розвиваючи ці програмні положення, ст. 3 Основного Закону проголошує людину та її права найвищою соціальною цінністю в Україні. При цьому права людини виступають детермінуючим критерієм, що визначає зміст і спрямованість діяльності держави. Закріплюється принцип відповідальності держави перед людиною за свою діяльність, а утвердження забезпечення прав та свобод людини визначається головним обов'язком держави.

Конституція України розрізняє права людини і її свободи. Свобода людини, загалом, є первинним поняттям у системі прав людини й громадянина.

У широкому розумінні свобода характеризує загальний стан людини, її соціальний статус.

У вужчому, правовому тлумаченні **свобода** є можливістю людини вчиняти ті чи інші конкретні дії в межах, встановлених правом. Можливості такого роду, що надаються нормами чинного права, мають назву *суб'єктивних прав людини*.

Свободу людини характеризують такі основні риси:

- люди вільні від свого народження, й ніхто не має права порушувати їхні природні права, до того ж саме держава у демократичному суспільстві є головним гарантом свободи людини;

- людина вільна робити все, за винятком того, що прямо заборонено чинним законодавством;

- люди мають рівні можливості, що закріплені правом.

Конституція України розрізняє також поняття "*права людини*" і "*права громадянина*". У першому випадку йдеться про права, пов'язані з самою людською істотою, її існуванням та розвитком. Людина (як суб'єкт прав і свобод) у цьому розумінні виступає переважно як фізична особа. До цього виду прав належать: право на життя (ст. 27); право на повагу до гідності людини (ст.

28); право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29); право на недоторканність житла (ст. 30); право на невтручання в особисте та сімейне життя (ст. 32) тощо.

Щодо прав громадянина, то вони пов'язані з сферою відносин людини з суспільством, державою, їх інституціями. Основу цього виду прав становить належність людини до держави, громадянином якої вона є. Прикладом прав громадянина, встановлених у Конституції України, є право громадян нашої держави на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації (ст. 36), право брати участь в управлінні державними справами (ст. 38), право на участь у проведенні мітингів, походів, демонстрацій (ст. 39), право на соціальний захист (ст. 46) тощо.

Права людини мають порівняно з правами громадянина домінантне значення. Адже права людини поширюються на всіх людей, які проживають у тій або іншій державі, а права громадянина – лише на тих осіб, які є громадянами певної країни.

Отже, відповідно до Конституції України **основне право громадян** – це його можливість здійснювати певні дії для задоволення своїх життєво важливих матеріальних і духовних інтересів, які встановлені державою і закріплені в Конституції та інших нормативно-правових актах.

В Конституції України передбачаються наступні групи основних прав: громадянські, політичні, економічні, соціальні, екологічні, сімейні, культурні. Вони, насамперед, викладаються в розділі 2 Конституції України.

Громадянські права – можливості людей, що характеризують їх фізичне і біологічне існування, задоволення матеріальних, духовних та деяких інших потреб. Сюди відносять такі суб'єктивні права:

- а) право на життя;
- б) право на недоторканість особи, житла, особисту недоторканість, таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції;
- в) право на вибір місця проживання, свободу пересування, на вільне залишення території України та повернення в будь-який час в Україну;
- г) кожному гарантується також право на свободу власної думки і слова, на вільне виявлення своїх поглядів і переконань;
- д) кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово і в інший спосіб на свій вибір;
- є) кожен має право на свободу світогляду і віросповідання та інші.

Політичні права – можливості людини і громадянина брати участь у громадському і державному житті, вносити пропозиції про поліпшення роботи державних органів, їх службових осіб і об'єднань громадян, критикувати недоліки в роботі, безпосередньо приймати участь в різних об'єднаннях громадян.

До цієї групи прав відносяться:

а) брати участь в управлінні державними і громадськими справами, користуватися рівним правом доступу до державної служби, а також служби в органах місцевого самоврядування;

б) обговорювати і приймати закони та рішення загальнодержавного і місцевого значення, беручи участь у всеукраїнському та місцевих референдумах;

в) направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до державних органів, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб;

г) утворювати і брати участь в роботі об'єднань громадян (політичних партій та громадських організацій);

д) збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщати органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування;

д) вибирати і бути обраним в державні органи і в органи місцевого самоврядування;

е) мати громадянство.

Економічні права – це такі можливості людини і громадянина, які характеризують їх участь у виробництві матеріальних благ. До них відносять:

а) право на приватну власність (індивідуальну і колективну);

б) право на працю і вибір професії та роду трудової діяльності;

в) можливість вибору роду занять і роботи за своїм покликанням;

г) право на професійну підготовку і перепідготовку;

д) право на справедливу оплату праці;

е) право на страйк;

є) право на відпочинок та інші.

Соціальні права – можливість людини і громадянина по забезпеченню належних соціальних умов життя. Це:

а) право на охорону здоров'я;

б) право на житло;

в) право на матеріальне забезпечення в старості, в разі хвороби, повної або часткової втрати працездатності, втрати годувальника та інші.

г) право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї (харчування, одяг, житло).

Екологічні права – можливість людини і громадянина на безпечне екологічне середовище. Тобто це:

а) право на безпечне для життя і здоров'я довкілля;

б) відшкодування завданої порушенням цього права шкоди та інші.

Культурні права – можливості доступу людини до духовних цінностей свого народу (нації) та всього людства. Це право на освіту; право на користування досягненнями вітчизняної та світової культури; право на свободу наукової, технічної та художньої творчості; право на захист інтелектуальної власності; право на використання результатів інтелектуальної, творчої діяльності та інші.

Сімейні права – можливості людини і громадянина вільно розпоряджатися собою в сімейних правовідносинах: а) не втручання в сімейне життя; б) добровільне заключення шлюбу, рівні права і обов'язки у шлюбі і сім'ї; в) право на державну охорону сім'ї, материнства, батьківства і дитинства; г) право на рівність дітей незалежно від походження чи народження у шлюбі або поза шлюбом та інші.

3. Верховенство права.

Верховенство права — це фундаментальний правовий принцип, який передбачає, що жодна людина не є вище закону, що ніхто не може бути покараним державою, крім як за порушення закону, і що ніхто не може бути засудженим за порушення закону іншим чином, ніж у порядку, встановленому законом. Верховенство права різко контрастує з ідеєю, що правитель, законодавець може бути вище закону, що було особливістю римського права, радянського права, нацистського права та деяких інших правових систем.

До розгляду проблеми верховенства права у правовій теорії існують різні підходи, виміри та аспекти дослідження. Перше визначне, сучасне формулювання і аналіз верховенства права у ліберальній демократичній системі міститься у дослідженні Дайсі «Всуп до конституційного права», яке побачило світ у 1888 р. Дайсі формулював верховенство права у трьох основних аспектах, що перетинаються між собою. Перший і найголовніший аспект такий: «Нікого не може бути покарано чи незаконно засуджено особисто або у майновому сенсі, крім як за певне порушення закону, встановлене звичайним правовим порядком у звичайних судах країни». Другий аспект верховенства права полягав у тому, що всі є рівними перед звичайним законом. І зрештою третій аспект верховенства права, за Дайсі, являв собою не стільки окремий елемент, скільки визначення глибинної основи верховенства права — юрисдикції звичайних судів.

Верховенство права і правова держава — ціннісні категорії, гуманістичні ідеали розвитку суспільства. Однак, співвідношення між цими феноменами дотепер у вітчизняній літературі належним чином не з'ясоване. Так, одні вчені (О. Скакун) вважають поняття принципу верховенства більш широким, ніж правова держава і в такому сенсі означає, що право має панувати в громадянському суспільстві, державі, її правовій системі, тобто охопити всі сфери життєдіяльності людини, включаючи й міжнародну сферу, а не лише державу; інші (П. Рабінович) — звужують його до принципу правової держави, треті (М. Козюбра) — не вбачають принципової різниці між англійським «Rule of law» і німецьким «Rechtsstaat», констатуючи, що відмінності між цими поняттями є швидше термінологічними, ніж змістовними.

Нині у юридичній науці верховенство права тлумачиться у зв'язку з такими інститутами, як права і свободи людини і громадянина та верховенство закону. Щодо першого з цих підходів до розуміння верховенства права, зазначимо, що концепція верховенства права виходить із того, що право зв'язує, обмежує державу в інтересах особи і суспільства в цілому. У

зазначеному сенсі право виступає як сила, здатна підкорити державу. Верховенство права передбачає рівність основоположних прав і свобод людини як головного суб'єкта громадянського суспільства, збереження її автономії, узгодженість прав з правами інших осіб.

Саме тому, як справедливо зазначив О. Скрипнюк, звертаючись до проблеми реалізації принципу верховенства права у світлі формування України як демократичної і правової держави, не можна залишити поза увагою таке поняття, як «громадянське суспільство». Розвиток сучасних демократичних політичних систем засвідчує, що навіть для найрозвиненіших держав з тривалими правовими та конституційними традиціями, з достатньо високим рівнем політичної та правової культури потреба в існуванні громадянського суспільства як елементу системи захисту прав людини не лише не зменшується, а й навпаки — підвищується.

Саме громадянське суспільство є «соціальним контекстом» для формування інститутів прав людини та правової держави. Відсутність міцних громадських інститутів у сучасному суспільстві призводить до закономірних наслідків — «безжиттєвості», слабкої ефективності інституту прав людини і, як наслідок, — реальної незатребуваності правової публічної влади.

В правовій державі повинні функціонувати розвинені інститути громадянського суспільства, до числа яких традиційно відносять, в першу чергу, політичні партії, профспілки, неурядові організації, засоби масової інформації, а також сім'ю, церкву та ін. Завдяки цим інститутам громадяни самостійно вирішують більшість питань, пов'язаних з їх повсякденною життєдіяльністю, без прямої участі держави, її органів та посадових осіб. Надзвичайна важливість існування розвинених інститутів громадянського суспільства обумовлена тим, що вони являють собою соціальну основу правової держави, без якої остання існувати не може, тобто без громадянського суспільства не відбувається правова держава й не здійснюється верховенство права.

Переходячи до другого способу інтерпретації принципу верховенства права, тобто тлумачення верховенства права через поняття верховенства закону, зазначимо, що верховенство закону — визначальна роль закону в правовій системі держави, в діяльності всіх суб'єктів права, насамперед, державних органів і посадових осіб. Цей принцип має проявлятися в максимальному відображенні народної волі в прийнятих актах, в мінімальній достатності правового регулювання, а також у забороні передачі законодавчих повноважень іншим державним органам. Однак, доволі часто спостерігаються серйозні розбіжності між законом і правом. Тому, як зазначає П. Арнаутів, верховенство права може бути практично реалізоване тільки тоді, коли правові закони поєднуються з певною формою організації державної влади. Ця взаємообумовленість пояснюється тим, що навіть найкращі і найдосконаліші закони мають, по-перше, реалізуватись, а по-друге, повинні існувати такі внутрішні юридичні механізми, які були б запобіжним чинником щодо можливості прийняття «неправових законів».

Слід зазначити, що досить часто вчені визнають суперечності між «духом» та «буквою» закону. Якщо ж закон є відображенням, віддзеркаленням певного рівня наукової, доктринальної правосвідомості, то таких розбіжностей не виникатиме на практиці.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що утвердження принципу верховенства права у нашій державі й функціонування демократичної, правової держави можливе лише за таких умов:

1) Наявність повноцінного громадянського суспільства, оскільки виникнення верховенства права і правової держави обумовлено саме потребами громадянського суспільства.

2) Реалізація принципу народного суверенітету, доктрина якого була розроблена ще у XVIII ст. французьким мислителем Ж.-Ж. Руссо. Саме ідея народовладдя визначає сутність демократії, оскільки реальна наявність чи відсутність народовладдя дає підстави для чіткого поділу демократії й диктатури.

3) Зв'язаність, обмеженість державної влади правами й свободами людини, поділ державної влади, конституційне встановлення прав і свобод людини і громадянина, взаємна відповідальність держави і особи тощо.

4) Реальність принципу основоположних прав і свобод людини. Визнання, дотримання, охорона і захист державами (у результаті угод) основних прав людини, закріплених на міжнародному рівні, є свідченням того, що вони стали не лише об'єктом міжнародного регулювання, але й міжнародними стандартами.

5) Втілення принципу верховенства Конституції, який можна розглядати як цілісний конституційний принцип організації й функціонування правової держави, в основу якого покладено загальну ідею підпорядкування держави конституції, праву загалом.

6) Відповідальність держави перед особою. Інститут відповідальності держави перед особою — одна з головних гарантій прав і свобод людини, закріплених у чинному законодавстві. Саме завдяки цьому інституту досягається послаблення тиску держави на суспільство і, водночас, підвищується можливість контролю останнього за діями держави.

7) Дотримання принципу юридичної визначеності, який імплікований Конвенцією і є одним із основних елементів верховенства права. Загальну ідею юридичної визначеності, як стверджує Т. Хартлі, звичайно ж визнано більшістю правових систем; однак саме в праві Європейського Союзу її роль є більш конкретною, приймаючи форми різноманітних підконцепцій. Найважливішими серед них є: відсутність зворотної сили у новоприйнятих законів (англ. non-retroactivity), закріплені права (англ. vested rights) та законні очікування (англ. legitimate expectations)

8) Забезпечення правопорядку, тобто «атмосфери» нормального правового життя, що встановлюється в результаті точного і повного здійснення розпоряджень правових норм (прав, свобод, обов'язків, відповідальності) всіма суб'єктами права. Правопорядок, як державноправове явище, служить стабілізації, підтриманню рівноваги між інтересами громадянського

суспільства і держави. Таким чином, принцип верховенства права є відображенням найвищих загальнолюдських цінностей у всіх сферах суспільного життя, орієнтиром пошуку шляхів до світового порядку

Можна виділити **дві основні концепції верховенства права**: формальне або «тонке» та змістовне або субстанціональне визначення верховенства права.

Формальне визначення верховенства права не робить судження про «справедливість» самого закону, а визначає конкретні процедурні атрибути які повинна мати правова система, щоб бути згідно з принципом верховенства права.

Змістовні концепції верховенства права виходять за межі цього і включають деякі суттєві права, які, як стверджують ці концепції, ґрунтуються або впливають з самого верховенства права.

Відмінності між матеріальною та формальною концепціями[ред. | ред. код]

Паул Крейг так формулює відмінності між цими концепціями. «Формальні концепції верховенства права розглядають спосіб, яким було встановлено закон; чіткість норми і часову характеристику впровадженої норми. Проте формальні концепції верховенства права не мають на меті винесення суджень щодо фактичного змісту закону. Для формальних концепцій права не має значення, добрий чи поганий закон, якщо формальних вимог щодо верховенства права було дотримано. Ті ж, хто надає перевагу матеріальним концепціям, прагнуть вийти за ці рамки. Визначаючи наявність зазначених формальних властивостей верховенства права, вони прагнуть розвинути цю доктрину. Вважається що певні реальні права базуються на верховенстві права або впливають з нього. Ця концепція використовується як основа цих прав, і такі права потім використовуються, щоб розрізнити „добрі“ закони, які відповідають цим правам, і „погані“ закони, що їм не відповідають».[32]

Іншими словами основна відмінність коротко може бути сформульована так: формальні теорії зосереджують увагу на належних джерелах і законності (хоча остання іноді відноситься саме до матеріальних теорій), а матеріальні теорії включають окрім формальних також вимоги щодо відповідності змісту закону принципам права чи моралі.

Формальні концепції верховенства права

Б. Таманага виділяє такі три моделі формальних концепцій:

1. Правління на основі закону — «закон як інструмент дій уряду». У цьому випадку відповідає сенс в окремому понятті верховенства права. При цьому воно фактично існує в будь-якій державі. Така концепція не передбачає достатнього обмеження уряду правом.

Ця модель не характерна для західної правової доктрини, натомість властива, зокрема, точці зору на верховенство права китайського уряду.

2. Формальна законність, що є загальною та ґрунтується на передбачуваності, зрозумілості, чіткості закону. Теоретиками цієї моделі є Джозеф Рац, Лон Фуллер, Фрідріх фон Гаєк та ін.

3. Демократія плюс законність — згода суспільства щодо певного питання визначає зміст закону.

Формальна концепція верховенства права підтримується багатьма науковцями.

Разом з тим багато дослідників засуджують напр. правління за допомогою закону як авторитаристську деформацію традиції верховенства права. Формальна концепція цілком сумісна з авторитарним режимом, бо закон може встановити рабство, расову сегрегацію, сексуальну нерівність, не порушуючи вимог верховенства права.

Формальна концепція верховенства права є морально нейтральною. Для ілюстрації цього ... використовує порівняння закону (права) і ножа, що може використовуватися як для приготування їжі, так і для вбивства людини.

Разом з тим окремі моделі можуть і відрізнятися в цьому відношенні. Так, формальна законність є до певної міри морально позитивною, тому що підтримує гідність особи, дозволяючи їй передбачати і планувати власні дії.[33]

Матеріальні концепції верховенства права

Загальними їх характеристиками є те, що вони: часто ґрунтуються на природно-правових концепціях праворозуміння та відповідно чітко розрізняють право і закон;

є складнішими по суті, бо включають формальні вимоги законності, проте йдуть далі і враховують оціночні критерії щодо змісту та реалізації законів (сприйняття як найвищої цінності людської особи та її гідності, особистої автономії, індивідуальних прав).

Відомим представником теорій цього виду є зокрема Рональд Дворкін.

Б. Таманага виділяє три моделі матеріальних концепцій, що ґрунтуються на таких варіантах своїх центральних ідей:

1. Індивідуальні права — власність, контракти, приватність, автономія.
2. Право гідності та/або правосуддя.
3. Держава загального добробуту — реальна рівність, добробут, захист громади (найширша концепція).

Проблемними питаннями зазначених теорій є баланс індивідуальних прав та демократії, абстрактність та конкретна невизначеність змістовних критеріїв оцінки закону, визначення конкретного розуміння змісту індивідуальних прав тощо.

План практичного заняття (1 год):

Вирішення та обговорення ситуативних завдань.

Ситуативне завдання 1

У результаті наукової систематизації прав людини в історичному огляді виникла теорія трьох поколінь прав людини. Перше покоління прав людини — невідчужувані особисті (громадянські) і політичні права. Це — право громадянина на свободу думки, совісті та віросповідання, на участь у здійсненні державних справ, на рівність перед законом, право на життя, свободу й безпеку особи, право на гласний розгляд справи незалежним і неупередженим судом тощо. Особисті та політичні права набули юридичної

форми спочатку в актах конституційного національного права, а згодом і в актах міжнародного права. Перше покоління прав людини є основою індивідуальної свободи і кваліфікується як система негативних прав, що зобов'язують державу утримуватися від втручання у сфери, врегульовані цими правами. Друге покоління прав людини – поглиблення особистих (громадянських) і розвиток соціально-економічних і культурних прав (право на працю, відпочинок, соціальне забезпечення тощо). Друге покоління прав є системою позитивних прав, оскільки можуть реалізуватися без держави. Третє покоління прав людини можна назвати солідарними (колективними), тобто правами всього людства – правами людини та правами народів. Це право на мир, безпеку, незалежність, на здорове навколишнє середовище, на соціальний і економічний розвиток як людини, так і людства загалом.

Охарактеризуйте становлення четвертого покоління прав людини. Обґрунтуйте свою відповідь.

Ситуативне завдання 2

Основоположник доктрини природних невідчужуваних прав людини Джон Локк основним правом громадян вважав право на життя, свободу та майно. Декларація незалежності США 1776 р. проголосила право на життя, свободу і прагнення до щастя. Французька Декларація прав людини і громадянина 1789 р. основними назвала право на свободу, власність, безпеку та опір пригнобленню. Конституція України 1996 р. у ст. 21 закріпила принцип, згідно з яким права і свободи людини визнані невідчужуваними і непорушними, а право людини на життя – невід'ємним правом кожної людини (ст. 27).

Чи можна всі закріплені в Конституції України права і свободи вважати невідчужуваними, непорушними, природними?

Які, на Вашу думку, права людини і громадянина, крім закріплених у Конституції України, є найбільш актуальними для нашої країни? Своє рішення аргументуйте політичними і юридичними доводами.

Ситуативне завдання 3

Серед основних прав у Конституції України передбачено: право на життя, право на свободу об'єднання в політичні партії, право на користування об'єктами права власності українського народу, право на працю, право на освіту, право на свободу та особисту недоторканість, право на участь в управлінні державними справами, право на страйк, право на результати інтелектуальної діяльності, право на вільний вибір місця проживання, право на мирні збори та демонстрації, право на підприємницьку діяльність, право на відпочинок, право на свободу думки і слова, право на свободу думки і слова, право на достатній життєвий рівень, право на охорону здоров'я, право на медичну охорону, право на безпечне навколишнє середовище тощо.

З'ясуйте, які із зазначених прав можуть належати людині, а які громадянину. Відповідь обґрунтуйте відповідно до чинної Конституції з посиланням на конкретні статті.

Ситуативне завдання 4

Громадянин України В. звернувся до адміністративного суду з позовом до центру зайнятості, який тривалий час через відсутність вакантних місць на ринку праці не міг задовольнити передбачене Конституцією України право громадян на працю. На думку позивача, усі права і свободи людини і громадянина є невідчужуваними та непорушними (ст. 22 КУ), а звернення до суду за захистом своїх конституційних прав і свобод гарантується безпосередньо самим Основним Законом.

Яким, на Ваш погляд, має бути рішення суду? Розкрийте правову природу соціально-економічних прав і свобод та їх відмінність від прав першого покоління.

Ситуативне завдання 5

Громадянина К. було затримано за підозрою в організації масових безладів та погромів під час мітингу, який було влаштовано на честь свята першого травня. З метою отримання від нього свідчень працівники територіального управління НП примушували останнього тривалий час стояти з широко розставленими ногами, підпираючи руками стіну, позбавляли їжі, води та сну, застосовували електричний струм для отримання зізнання.

Дайте правову оцінку діям правоохоронних органів. Які види жорстокого поводження застосовувалися, на Вашу думку, до гр К.?

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ:

1. *Що розуміють під правами та свободами людини та громадянина?*
2. *Які існують покоління прав?*
3. *Які класифікаційні групи прав особи передбачено у Конституції України?*
4. *Які обов'язки громадян закріплює Конституція України?*
5. *Що розуміють під верховенством права?*
6. *Які існують концепції верховенства права і які у них відмінності?*

ВИСНОВКИ

Під основними правами людини варто розуміти права, які містяться в конституції держави і міжнародно-правових документах по правах людини, зокрема в Хартії з прав людини, а також у Європейській конвенції про захист прав людини й основних свобод 1950 р., Європейській соціальній Хартії 1961 р.

Існує думка щодо розподілення прав та свобод на чотири групи: 1) соціально-економічні права і свободи; 2) політичні права і свободи; 3) особисті свободи громадян; 4) рівність прав громадян.

У науці прийнято ділити права і свободи людини на три покоління (цю пропозицію зробив французький правознавець Карел Васак): 1-е покоління - громадянські і політичні права (*liberte*); 2-е - соціально-економічні (*egalite*); 3-е - права колективні або солідарні (*fraternite*).

Конституція України розрізняє права людини і її свободи. Свобода людини, загалом, є первинним поняттям у системі прав людини й громадянина.

У широкому розумінні свобода характеризує загальний стан людини, її соціальний статус.

У вужчому, правовому тлумаченні свобода є можливістю людини вчиняти ті чи інші конкретні дії в межах, встановлених правом. Можливості такого роду, що надаються нормами чинного права, мають назву суб'єктивних прав людини.

Верховенство права — це фундаментальний правовий принцип, який передбачає, що жодна людина не є вище закону, що ніхто не може бути покараним державою, крім як за порушення закону, і що ніхто не може бути засудженим за порушення закону іншим чином, ніж у порядку, встановленому законом.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

I. Нормативно-правові акти:

Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Офіційний сайт ВРУ: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

Європейська конвенція про видачу правопорушників від 13.12.1957. Офіційний сайт ВРУ: URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_033

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року. Офіційний сайт ВРУ: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року з наступними змінами права. Офіційний сайт ВРУ: URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>

Про забезпечення рівних можливостей жінок та чоловіків: Закон України. Офіційний сайт ВРУ: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>

Про уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997. Офіційний сайт ВРУ: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80>

II. Спеціальна література:

Теорія та практика застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: компендіум; за заг. ред. О.В. Сердюка, І.В. Яковюка. Харків : Право, 2017. 374 с.

Тлумачення та застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод Європейським судом з прав людини та судами України: навч. посібник / М. Мазур, С. Тагієв, А. Беніцький, В. Кострицький. Луганськ, 2006. 600 с.

Шуміло І.А. Міжнародна система захисту прав людини: навчальний посібник. К., 2018. 168 с.

Інформаційні ресурси:

1. Офіційний веб-сайт Президента України. URL: <http://www.president.gov.ua/>
2. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: www.rada.gov.ua
3. Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади. URL: <http://www.kmu.gov.ua/control/>
4. Офіційний веб-портал Міністерства внутрішніх справ України. URL: <http://www.mvs.gov.ua/>
5. Офіційний веб-сайт Міністерства юстиції України. URL: <http://www.minjust.gov.ua/>
6. Офіційний веб-портал Міністерства освіти і науки України. URL: <http://www.mon.gov.ua/>
7. Національне агентство України з питань державної служби. URL: <http://nads.gov.ua/control/uk/index>
8. Інформаційно-пошукова правова система «Нормативні акти України (НАУ)». URL: <http://www.nau.ua/>
9. Вікіпедія Вільна енциклопедія. URL: <http://uk.wikipedia.org>
10. Електронна бібліотека Львівського державного університету внутрішніх справ. URL: <http://www.lvduvs.edu.ua>